

Hollandse Rijkdom in de Gouden Eeuw

Inhoudsopgave

Inleiding	1-3
Hoofdstuk 1	
1.1.1 Landbouw en Innovatie.....	4-6
1.1.2 Textiel.....	6-7
1.2.1 Visserij.....	8-9
1.2.2 Scheepsbouw.....	9-10
1.3 Moedernegotie.....	11-13
1.4 Westvaart.....	13-14
1.5.1 Handel op de Oost.....	15-16
1.5.2 Afrika en Amerika.....	16-17
1.6 Moedernegotie, Westvaart of de Oost?.....	18-19
1.7.1 Overheid.....	20-21
1.7.2 Financiën.....	21-22
Hoofdstuk 2	
2.1 Landes.....	23-26
2.2 Wallerstein.....	26-28
Conclusie	29-31
Bibliografie	32-33

“Wij Amsterdammers varen... Al waar de winst ons voert, na alle zeeën en kusten. Gewinzucht liet tot
nog geen havens onbezocht!”

Vondel

In de 17e eeuw vond er in Nederland een enorme economische groei plaats. Nederland, een landje met rond het midden van de 16e eeuw slechts één miljoen inwoners en een van de kleinste territoriale gebieden van Europa, bezat grote rijkdom en tegen het midden van de 17e eeuw zelfs economische hegemonie.¹ Rond 1560 had het gewest Holland alleen al zo'n achttienhonderd zeeschepen -zes maal zoveel als de vloot van Venetië op het hoogtepunt van zijn bloei- een eeuw tevoren. Ongeveer vijfhonderd van deze schepen hadden Amsterdam als thuishaven maar eigenlijk was de hele kust van Holland en Zeeland een speldenkussen van havens en handel.²

De rijkdom van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, zoals de volledige naam van ons land toen luidde, was in de 17e eeuw dusdanig groot dat men deze periode als de 'Gouden Eeuw' van Nederland bestempelt. Op zich is deze benaming niet onjuist want zowel op economisch als op cultureel gebied ging het de Republiek voor de wind. Maar hoe kon het dat juist dit kleine landje met een bevolking van slechts één miljoen mensen in een eeuw zo rijk en machtig kon worden dat haar economie op globale schaal machtig was?³ Anders gezegd; hoe is de rijkdom en de economische hegemonie van de republiek in de 17e eeuw te verklaren? Deze vraag zal als hoofdvraag fungeren in dit onderzoek.

Nederlandse rijkdom wordt vaak geassocieerd met aan het VOC-verleden van de Nederlanders in Indië. Zelfs in de tegenwoordige politiek wordt dit V.O.C.-verleden nog aangehaald. Zo zei de voormalige premier Balkenende tijdens de Algemene Beschouwingen in 2006: “..Laten we optimistisch zijn! Laten we zeggen: Nederland kan het weer! Die V.O.C.-mentaliteit, over grenzen heen kijken, dynamiek! Toch?”⁴ Deze uitspraak riep vele reacties op aangezien bij velen de V.O.C. vanwege ethische gronden (slavenhandel, uitbuiting, kolonisatie) niet als zeer positief werd beschouwd. Deze ethische gronden wens ik zo veel mogelijk buiten beschouwing te laten. Het onderzoek richt zich op de economische gronden van het ontstaan van deze rijkdom.

Om de rijkdom en hegemonie te verklaren is het noodzakelijk om de zeer uiteenlopende economische activiteiten en achtergronden van de Nederlandse Republiek in ogenschouw te nemen.

¹ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (New York 1980) 46-48

² D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations: why some are so rich and some so poor* (New York 1998) 154

³ J. de Jong, 'The Dutch Golden Age and Globalization: History and Heritage, Legacies and Contestations', *Macalester International* 27.7 (Maastricht 2011) 50

⁴ J.P. Balkenende (Kamerdebat Algemene Beschouwingen 2006)

Dit zal in hoofdstuk één aan bod komen. Is het terecht dat de V.O.C. aangehaald wordt als dé economische factor van voorspoed? Of spelen er meerdere factoren mee die wellicht even veel of meer invloed hebben gehad op de Hollandse economie? Zo wil ik onder meer de agrarische sector analyseren die volgens de Amerikaanse historicus Jan de Vries van onmiskenbaar belang is geweest voor het ontstaan van de sterke groei van de Nederlandse Republiek.⁵

Ook de visserij en de scheepsbouw hebben een groot aandeel gehad in de Nederlandse economische rijkdom en de verdere versterking van de handel. Welk aandeel hadden (haring)visserij en de walvisvaart met betrekking tot de economische voorspoed? Daarmee samenhangend was de scheepsbouw van groot belang. Hoe heeft innovatie op dit gebied bijgedragen aan de internationale handel die steeds grootschaliger van karakter werd?

De toegenomen welvaart is niet alleen te verklaren door binnen de grenzen van de Nederlandse Republiek te kijken. Vooral daarbuiten is in de 17^e eeuw veel geld verdiend. De Westvaart (met landen als Frankrijk, Portugal, Spanje en het Middellandse Zeegebied) en de Oostvaart (ook wel Moedernegotie genoemd, betrof de handel het Baltische gebied, Scandinavië en Rusland) kunnen een groot deel van de rijkdom van de 17^e eeuw wellicht verklaren.⁶ En uiteindelijk dient vanzelfsprekend het belang van de handel met Indië, Amerika en Afrika behandeld te worden. Hoe belangrijk is de extractie van grondstoffen geweest? En hoe belangrijk is de handel met deze gebieden gebleken voor de welvaart van de Republiek tijdens de Gouden Eeuw? Natuurlijk is het ook van belang al deze factoren tegen elkaar af te wegen. Welke factoren waren uiteindelijk het belangrijkste voor de Nederlandse economie om het tot economische wereldspeler te schoppen?

Volgens Jonathan Israël moet er naast deze economische factoren ook gekeken worden naar hoe de overheid en de (nieuw) ontstane financiële sector deze economische factoren verder aanzwengelden. Volgens Israël heeft de overheid een sleutelrol gespeeld in de 17^e eeuw bij het versterken van de economische belangen van haar burgers.⁷ Is dit terecht?

De economie kan niet los gezien worden van de politiek toch wil ik mij richten op de economische achtergronden van het ontstaan van de 'Hollandse Gouden Eeuw'. Het ontstaan van de rijkdom en hegemonie van de Nederlanders in de 17^e eeuw wordt verschillend geïnterpreteerd. Er wordt vaak gesproken in termen van proto- of handelskapitalisme en uitbuiting. Er zijn theoretici die menen dat de Hollanders (misschien de Spanjaarden en Portugezen daar voorafgaand) de eerste echte wereldeconomie gecreëerd hebben. Hoe de Hollanders dit hebben kunnen doen en waarom juist zij is een onderwerp van wetenschappelijke discussie. In mijn tweede hoofdstuk wil ik deze

⁵ J. de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven/Londen 1974)

⁶ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, And Perseverance Of The Dutch Economy 1500-1815* (Cambridge 1997) 393

⁷ J.I. Israël, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989) 411

discussie behandelen. Voornamelijk de tegenstelling tussen Immanuel Wallerstein die de *dependency theory* aanhangt en David S. Landes die de herkomst van rijkdom van Noordwest-Europa en Nederland in het bijzonder analyseert op het gebied van geografie en cultuur en (handels)mentaliteit. Deze twee analyses staan op bepaalde punten tegenover elkaar. Een vraag die hier mee samenhangt is waarom Holland en Amsterdam als kern van deze wereldeconomie ontstond en niet andere gebieden in Noordwest-Europa. In hoeverre vullen deze wetenschappelijke analyses elkaar aan?

In de conclusie wil ik terugkomen op de hoofdvraag hoe de rijkdom en de economische hegemonie van de republiek in de 17^e eeuw te verklaren valt. Daarbij zal teruggerepen worden op het theoretische kader van David Landes en Immanuel Wallerstein en de economische grondslagen voor de economische hegemonie en rijkdom van de Hollandse gouden eeuw.

Hoofdstuk 1

1.1 Landbouw, innovatie en textiel

1.1.1 Landbouw en innovatie

Als men aan de Gouden Eeuw en zijn rijkdom denkt is het vermoeden doorgaans dat deze rijkdom grotendeels afkomstig was van handel. Dit is, zoals wij later zullen zien, grotendeels waar. Het is echter van groot belang om de oorzaken van het ontstaan van deze handel te verklaren. Hoe kon deze handel zo omvangrijk en economisch grootschalig worden? Het startpunt voor de economische groeispurt van de Gouden Eeuw dient naar mijn mening dan ook te beginnen op nationaal niveau en in het bijzonder binnen de agrarische sector van de Republiek der Nederlanden.

In Holland bevonden zich vele meren en plassen, een typisch Hollands gezicht. Het grootste deel van de grond was te drassig voor het verbouwen van graan maar daarentegen zeer geschikt voor veeteelt.⁸ Dit had vooral te maken met het droogmalen via de Hollandse molens. Maar er was weinig land voor het verbouwen van graan. Dit betekende dat de Republiek der Nederlanden, met een zeer hoog percentage stedelijke bevolking (60%), in principe afhankelijk was van graanimporten aangezien de grond in de Republiek zelf niet genoeg opbracht om deze stedelijke bevolking te voeden.⁹ De Hollanders hebben van deze zwakte hun kracht weten te maken. Maar hoe?

Volgens verschillende auteurs zijn in de Republiek tussen 1540 en 1600 rond de 36957 hectaren drooggelegd.¹⁰ Volgens anderen gebeurde dit al in de 14^e en 15^e eeuw.¹¹ Dit polderen leidde tot de innovatie van de zo bekende windmolens en Holland werd hierdoor “the centre of the wood mechanical era”.¹² Het land dat hierbij vrijkwam was niet goed genoeg voor het verbouwen van graan maar wel voor vlas, hennep, hop, en kleurstoffen (denk aan de verfmolens van de Zaan bijvoorbeeld). Bovendien kwam er meer ruimte voor (melk)veehouderij vrij. Deze melkveehouderij was veel minder arbeidsintensief. De kaas en het vlees waren producten van hoge kwaliteit die uitermate geschikt waren voor export. Door de innovaties en specialisatie van de Hollanders konden zij vaak goedkoper producten maken die zij in het buitenland konden verkopen. Met dit geld kon,

⁸ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten; handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s-Gravenhage 1970) 218

⁹ J. de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age*, 71

¹⁰ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 237

¹¹ B.J.P. van Bavel en J. Luiten van Zanden, ‘The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-1500’, *Economic History Review* LVII 3 (2004) 8

¹² I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 40

zoals we later zullen zien, de import van graan makkelijk bekostigd worden.¹³ Door deze activiteiten te ontplooiën, in combinatie met vele innovaties, kwam er een landbouw tot stand die een stuk minder arbeidsintensief was. Hierdoor kwam (door de stijgende bevolkingsgroei) een groot gedeelte van de arbeidsbevolking vrij voor andere arbeid. Arbeid die goed van pas kwam in de toegenomen scheepsbouw en daarmee samenhangend de handel in het algemeen.

Deze vrijgekomen arbeid was zelfs een van de voorwaarden van de enorme economische expansie die de Republiek kon doormaken. Hoe heeft landbouw bijgedragen aan de economische ontwikkeling van de Republiek in deze periode? Het is hierbij van groot belang de theorie van Bruce Johnston en John Mellor te betrekken.¹⁴ Zij onderscheiden in hun theorie vijf verschillende elementen.

1. Economische ontwikkeling wordt gekarakteriseerd door een toename in vraag van agrarische producten. Bovendien kan de landbouw de economische uitbreiding niet bijhouden.

Hierdoor vindt specialisatie plaats.

Dit gold zeker voor de Hollandse landbouw. Er was zowel op nationaal als internationaal een enorme vraag naar de nieuwe *industrial crops* als vlas en hennep en men kan inzien dat zuivelproducten en vlees meer opbrachten op de (inter)nationale markt dan graan. Hier was de Republiek over het algemeen toch al niet geschikt voor. Dit vergrootte zowel de agrarische ex- als import van de Republiek.¹⁵

2. Expansie van de agrarische export is één van de belangrijkste middelen van inkomen en het verhoogt de buitenlandse inkomsten.

De agrarische transformatie leidde tot hogere inkomsten uit het buitenland en de mogelijkheid om goedkoop graan in te kunnen kopen in andere gebieden. Deze handel heeft, zoals we later zullen zien, geleid tot een prikkel met betrekking tot internationale handel. De Republiek heeft overduidelijk gekozen voor specialisatie en handel en niet voor zelfvoorziening. Dit heeft ten grondslag gelegen aan de enorme rijkdom die zou voortvloeien uit de handel van de Republiek.¹⁶

3. De meerderheid van de arbeidsbevolking voor de uitbreidende economische sectoren (handel, visserij, scheepsbouw, textiel) moet voornamelijk uit de agrarische sector worden gehaald.

Dit punt is al eerder aangehaald; door specialisatie kwam er meer arbeidsbevolking vrij die zich werkbaar kon stellen voor uitbreidende sectoren in de Republiek ten tijde van economische expansie.¹⁷

¹³ Ibidem 41

¹⁴ B.F. Johnston en J.W. Mellor, *The role of agriculture in economic development* (Stanford 1961)

¹⁵ J. de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age*, 23

¹⁶ Ibidem 237

¹⁷ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 41-42

4. De agrarische sector moet een *aanzienlijke* bijdrage leveren aan het kapitaal dat noodzakelijk is voor de investeringen van de uitbreidende sectoren.

Specifieke data over deze kapitaalinvesteringen zijn niet compleet en kunnen daarom niet als maatgevend beschouwd worden. De agrarische sector droeg (gedeeltelijk) bij aan de uitbreidende sectoren door middel van belastingen en andere heffingen.¹⁸ Daarnaast hebben investeringen vanuit de sector grotendeels bijgedragen aan landwinningen en inpolderingen. Ook investeringen in aandelen van handelsmaatschappijen en visserij hebben bijgedragen aan de groei van de economie. Echter de belangrijkste factoren blijven de verhoogde inkomsten van landbouw en verlaagde arbeidsintensiviteit zelf.¹⁹

5. Stijgende inkomsten van de agrarische bevolking leiden tot een stijging in uitgaven. Dit is bovendien een stimulans voor uitbreidende sectoren.

Over het algemeen is er een sterke stijging zichtbaar van vraag vanuit deze bevolking naar hoogwaardige producten en diensten. De agrarische specialisatie leidde in plaats van zelfvoorziening tot hoogwaardige exportproducten. Hierdoor veranderde het consumptiepatroon aanzienlijk aangezien de agrarische bevolking meer te besteden had en hun levensstandaard steeg.

Aan de hand van dit model wordt duidelijk dat de agrarische sector in de Republiek in de 16^e en 17^e eeuw een enorme invloed heeft gehad op de economische groei. Hoewel deze impact een voorwaarde was voor economische groei is de economische rijkdom en hegemonie van de Republiek niet door deze agrarische transformatie te verklaren. Het versterkte vooral de stedelijke economie door middel van exportproducten en 'the release of labor'.²⁰

Het belang van handel valt echter niet te bagatelliseren. Deze handel dient echter in context te worden geplaatst, er is immers meer dan handel alleen wat heeft bijgedragen aan de rijkdom zo blijkt ook uit het belang van de landbouw. Het lijkt er meer op dat landbouw en handel veel meer geïntegreerd waren dan tot nu werd aangenomen. Deze integratie vormde de basis voor de economische rijkdom en hegemonie. Maar er is meer nodig om de enorme rijkdom van de Republiek in de korte Gouden Eeuw te verklaren.

1.1.2 Textiel

In meerdere opzichten was de val van Antwerpen van groot belang voor de economie van de Republiek. Antwerpen was een grote havenstad en de belangrijkste stapelmarkt van Noordwest Europa voordat Amsterdam dit werd. Al vanaf de jaren '60 van de 17^e eeuw profiteerde de Republiek

¹⁸ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 25

¹⁹ J. de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age*, 238

²⁰ *Ibidem* 239

van grote groepen vluchtelingen die Noordwaarts vluchtten. Toen Antwerpen in 1585 definitief in Spaanse handen viel vluchtte een groot deel van de handelselite niet alleen vanwege religieuze conflicten (katholicisme versus protestantisme) maar voornamelijk vanwege inkomensderving. De lakenbereiding en ververij verplaatste zich toen naar Holland, voornamelijk in Amsterdam en Leiden, maar was ook in andere grote steden aanwezig.²¹

Van oudsher hadden de Engelsen de grootste productie van laken en textiel, maar deze bestond voornamelijk uit ruwe productie. Deze ruwe stoffen werden in de Zuidelijke Nederlanden, voornamelijk in Antwerpen, verder behandeld en bewerkt tot hoogwaardige goederen. Met de val van Antwerpen verplaatste de hoogwaardige productie zich dus naar de Republiek. Ongeveer 47% waarde werd toegevoegd met het verven van de textiel, iets dat voornamelijk in de Nederlanden plaatsvond.²² Andere Europese textielindustrie zag haast geen mogelijkheid om de Republiek van haar monopolie te verstoten. Ook het bleken van textiel bleek een voornamelijk inkomstenbron. Deze industrie verzamelde zich voornamelijk rond de Hollandse stad Haarlem.

De textielindustrie vormde een belangrijke bron van inkomsten. Niet alleen verschaftte de textielindustrie op grote schaal werkgelegenheid, ook werd er een hoogwaardig product gefabriceerd tegen lage kosten. Deze goedkope, hoogwaardige producten waren van groot belang als handelsproduct met voornamelijk andere Europese landen. Dat Hollandse textiel qua prijs zo concurrerend was had vooral met de lage transportkosten van de Hollanders te maken zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien. Het moge duidelijk zijn dat deze Hollandse textielproducten zeer concurrerend waren qua prijs en kwaliteit.

²¹ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 177

²² I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 43

1.2 Visserij en scheepsbouw

1.2.1 Visserij

Het is duidelijk dat de handel van de Republiek in de Gouden Eeuw zich niet alleen richtte op agrarische producten maar daarnaast ook steeds meer hoogwaardige goederen ging produceren en verhandelen zoals geverfde en gebleekte textiel. De handel die in de Gouden Eeuw ontstond, die zoals we later zullen zien wereldwijd plaats zou vinden, had ook een oorsprong die wellicht minder bekend is: de (haring)visserij.²³

Ook hier speelde innovatie een belangrijke rol; de haringbuis werd ontwikkeld. Dit was een enorm groot vissersschip met ongeveer 15 tot 18 man bemanning, veel minder dan de gebruikelijke schepen van die tijd. Deze schepen konden weken op zee blijven, waren *stormbestendig* en gebruikten geïmporteerd zout uit het Iberisch schiereiland om de haring aan boord te pekelen en zo langer houdbaar te maken. Deze schepen waren niet alleen erg groot maar ook erg duur. Hierdoor werden de kosten van zo'n schip vaak verdeeld over meerdere aandeelhouders en investeerders waardoor zowel de kosten als de risico's verdeeld werden.²⁴

Volgens Wallerstein was de hegemonie van de Republiek op het gebied van visserij het oudst.²⁵ De vloeten van deze schepen hadden nagenoeg een monopolie op de Noordzeevisserij. Anderen konden dit monopolie niet aantasten omdat zij niet de handelsmogelijkheden bezaten om aan de grote benodigde hoeveelheden hout, zout en metaal te komen die noodzakelijk waren voor de bouw van zulke schepen. Ook hier blijkt weer de noodzakelijke en zeer waardevolle positie die de Republiek innam met betrekking tot internationale (bulk)handel. De twee voornaamste voordelen van de haringbuis waren grotere vangsten vanwege de langere tijd op zee en de uitgebreide opslag en een lagere bemanningsgraad. De vissersschepen kunnen in bepaalde opzichten gezien worden als vroegmoderne visfabrieken.²⁶ De haring was van groot belang voor de handel met de rest van Europa en de Baltische staten, alleen vanwege de hout- en graanimport maar ook vanwege het vergaren van grote winsten.

Naast de haringvisserij was er ook een andere tak van visserij die in grote mate heeft bijgedragen aan de economische groei van de republiek; namelijk de walvisvaart. Dit werd ook wel de grote visserij genoemd. Walvissen waren niet gewild vanwege hun voedsel maar vanwege hun 'walvistraan'. Dit werd onder andere gebruikt voor het bereiden van zeep en lampolie. Er was veel vraag naar walvistraan en olie vanwege de toegenomen bevolking en de schaarste aan brandstoffen

²³ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 23

²⁴ Ibidem 23-24

²⁵ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 39-40

²⁶ Ibidem 39-40

(dezelfde reden dat veenwinning ook zo'n hoge vlucht nam in de Gouden Eeuw).²⁷ Er werd op 27 januari 1614 octrooi verleend op het monopolie voor de tijd van 3 jaren op de walvisvaart in Spitsbergen. Dit betekende tegelijk dat er gedeeltelijk bescherming werd voorzien van de walvisvaart vanuit de overheid, iets waar ik later op zal terugkeren. Van het financiële resultaat van de walvisvangst gedurende de 17^e eeuw is weinig bekend. Het staat wel vast dat de inkomsten vanuit de visserij zeer wisselvallig zijn geweest; het is tekenend dat de walvisvangst toen al als een "loterij" bekend stond. Toch heeft deze sector, de visserij, in het algemeen een grote invloed gehad op de groeispurt van de economie van de Republiek.

1.2.2 Scheepsbouw

Om als handelsnatie andere staten voorbij te kunnen streven op het gebied van massahandel, zoals die plaatsvond met de Baltische staten, was er innovatie nodig. Dit was voornamelijk noodzakelijk op het gebied van de scheepsbouw. De Hollanders konden zich gemakkelijker aanpassen aan de steeds grootschaligere bulkhandel van graan en hout omdat zij hun schepen op vernuftige wijze aanpasten. Hollandse scheepsbouwers concentreerden zich op goedkope schepen met maximale inhoud en minimale bemanningen. De nieuw te bouwen schepen waren niet multifunctioneel, zij waren bedoeld als vervoerder van massagoederen zoals graan, hout en zout.²⁸

Technische innovatie was dus noodzakelijk voor 'Dutch primacy in shipping' die zo noodzakelijk was voor de uiteindelijke handel en rijkdom. Wat meehielp aan deze innovatie was het gebrek bij de start van de Gouden Eeuw aan zeer rijke kooplieden. Het gebrek aan eenlingen zorgde ervoor dat de dure schepen alleen bekostigd konden worden door grotere groepen kooplieden die samenwerkten. Door allen een aandeel in dit schip te nemen verdeelden zij niet alleen de kosten maar ook de risico's. In de beginperiode van de Gouden Eeuw bleek dit een uitermate goed concept te zijn.

De *Fluyt*-schepen werden volgens een vast stramien gemaakt en werden niet alleen gekenmerkt door een efficiëntie bouw maar ook door kwaliteit.²⁹ De bouw van deze schepen was grootschalig en gemechaniseerd. Hierbij speelde wederom innovatie een belangrijke rol; zoals de houtzaagmolen en grote hijskranen. Dit vergrootte de productieschaal dusdanig dat de Republiek een land werd met kwalitatief hoogwaardige en kwantitatief grootschalige scheepsbouw. Om één schip te bouwen was bijzonder veel hout nodig. Dit hout werd, net als het graan zo zullen we zien, geïmporteerd uit de Baltische staten aangezien dit hout in Nederland niet voldoende voor handen

²⁷ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 248

²⁸ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 21

²⁹ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 43

was. Ook andere landen als Zweden en Noorwegen speelden een belangrijke rol met betrekking tot de handel van de Republiek.

De scheepsbouw was dus van groot belang voor de graanhandel, de houthandel, de zuivelhandel en later ook voor de grote vaart en de Westvaart. Scheepsbouw is één van de beslissende factoren geweest waarom de Republiek de mogelijkheden had om de economische wereldmacht bij uitstek te worden en grote rijkdom te vergaren. Bovendien waren sommige Hollandse industrieën afhankelijk van import van grondstoffen en export van hoogwaardige eindproducten die vrijwel allemaal vervoerd dienden te worden over het water. Een schip voegde veel waarde toe voor de Hollanders. Wallerstein geeft daarbij het volgende aan: “Shipbuilding was production of the means of production”.³⁰ Het was dus van onmiskenbaar groot belang voor de Hollandse rijkdom die door de handel zou volgen.³¹ Zonder schepen, geen handel.

³⁰ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 44-45

³¹ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 356

1.3 Moedernegotie

“De siele van de gehele negotie, waeraan alle andere commerciën ende traffiquen dependeren”³²

De Oostzeehandel, ook wel hoofdnegotie of moedernegotie genoemd, is van onmiskenbaar belang geweest voor de economische groei van de Republiek. Reeds sinds het einde van de 15^e eeuw was er een aanmerkelijk Hollands belang in de handel met het Baltische gebied. In hoeverre heeft deze handel nou precies bijgedragen aan de rijkdom en de hegemonie van de Republiek? Waar bestond deze handel uit? En was het, zoals dit citaat doet vermoeden, “de siele van de gehele negotie”?

Dankzij Deense tolheffingen die geheven werden langs de Sont en die zeer accuraat zijn bijgehouden is ongeveer af te leiden vanaf wanneer de handel met het Baltische gebied grote vormen aan nam. De Amerikaanse historicus Jan de Vries spreekt in zijn werk wel eens over periodes in de 16^e en 17^e eeuw waarin meer dan 78% van alle handel die langs de Deense tol kwam van Holland afkomstig was.³³ Hoe kwam deze hegemonie precies tot stand? Hollandse schippers namen de grootschalige handel over van de Hanzesteden rond de 16^e eeuw. De Hollanders kwamen met producten van hoogwaardige kwaliteit die grote vraag genoten zoals haring, zout (dat, zoals we later zullen zien, via de Westvaart in grote hoeveelheden geherexporteerd werd) en textiel.

De Hollanders kwamen niet altijd met volle schepen aan in het Baltische gebied. Vaak profiteerden zij van de lage prijzen van graan en kochten zij het graan op simpel door middel van geld in plaats van goederen. Naast zout, haring, en textiel speelde ook wijn een belangrijke rol in de handel met de Baltische staten. Zowel zout als wijn waren producten die niet uit Holland zelf kwamen maar via de Westhandel geherexporteerd werden.³⁴ Toch moet aangenomen worden dat over het algemeen de import van groter belang was dan de export met betrekking tot het Baltische gebied.³⁵

Tot 1590 was het aandeel van de Hollanders in de Baltische handel misschien groot maar het speelde nog geen aanzienlijke rol in de economie van de Republiek. Dit veranderde tussen 1590 en 1600 waarbij steeds meer Hollands textiel en meer hoogwaardige goederen uit Zuid-Europa verhandeld werden met het Baltische gebied waardoor de waarde (en niet alleen de omvang) van de handel groter werd.³⁶ Hoewel de Republiek tussen 1620 en 1640 haar aandeel zag slinken in de Baltische handel nam de kwaliteit van de goederen (hoogwaardige goederen, koloniale waren en

³² A. E. Christensen, *Dutch trade to the Baltic about 1600; studies in Sound toll register and Dutch shipping records* (Copenhagen 1941)

³³ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 350

³⁴ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 23

³⁵ A. E. Christensen, *Dutch trade to the Baltic about 1600*, 365-366

³⁶ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 52

specerijen) en daarmee de waarde van de handel toe.³⁷ De nadruk kwam dus niet langer te liggen op het grootschalig vervoeren van massagoederen naar het Baltische gebied maar steeds meer op het vervoer van hoogwaardige producten.

In deze handel was veel geld te verdienen voor heel veel mensen. Dit had vooral te maken met het continue graantekort in de Republiek. Zoals we eerder gezien hebben nam de specialisatie in de landbouw toe, waardoor er hoogwaardige landbouwproducten geproduceerd werden in plaats van graanlandbouw. De nadruk moest dus blijven liggen op de graanhandel met de Baltische staten om de Republiek van genoeg graan te voorzien. Volgens berekeningen die gemaakt zijn lag over de hele periode van de Gouden Eeuw de waarde van de invoer gemiddelde op 2x zo veel waarde als de uitvoer.

Graan werd op zulk een schaal ingevoerd dat het duidelijk was dat dit graan niet alleen voor de Hollandse markt beschikbaar werd gesteld. Het graan werd opgeslagen in Amsterdam of andere delen van Holland en werd vervolgens verder geëxporteerd naar Zuidelijke landen in Europa (zie Westvaart) waar vanwege oorlogen en misoogsten vaak graantekorten waren ontstaan. Door te wachten op hoge nood in die landen werd de prijs natuurlijk opgedreven wat leidde tot grote winsten voor de Hollanders.³⁸ Over het algemeen was het voor de Hollanders geen enkel probleem om te handelen met de Spaanse vijand, bijvoorbeeld in graan, zo lang zij hier maar veel winst mee konden behalen.

De rol van de overheid hierbij is ontegenzeggelijk van groot belang geweest. Toen de Denen in de jaren '20 van de 17^e eeuw vanwege politieke doeleinden de zeeverbinding tussen Denemarken en de Baltische staten zo zwaar ging belasten met tol, dat het voor de Hollandse handelaren niet meer toelaatbaar was, greep de overheid in. De marine van de Republiek escorteerde zo'n 300 handelsschepen die vastberaden waren het Baltische gebied te bereiken zonder tol te betalen. Vanwege deze militaire overmacht werd de Deense staat gedwongen de handelsbeperkingen in te trekken.³⁹

Het is te eenzijdig om de 'moedernegotie' als kern van de Nederlandse handel in de 16^e en 17^e eeuw te zien. Zoals we later zullen zien spelen de Westvaart (op de rest van Europa) en de handel met Oost-Indië ook een belangrijke rol. Maar ook binnen de handel met betrekking tot de moedernegotie bestaan er nog nuanceringen. Zo speelde ook handel met Zweden, Noorwegen en Rusland (Moscovië) een belangrijke, zij het een meer marginale rol voor de economie van de Republiek. De handel met deze gebieden betrof vooral erts, bont en hout.⁴⁰ Producten die van groot

³⁷ Ibidem 142

³⁸ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 44

³⁹ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 148-149

⁴⁰ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 60-63

belang waren voor de scheepsbouw en visserij. Sectoren die op hun beurt weer invloed hadden op de algemene toename in handel van de Republiek.

1.4 Westvaart

Nu we de Oostvaart hebben behandeld is het tevens van belang dit in het licht van die andere Europese handelstromen te zien; de Westvaart. Naarmate de algemene handelsvolumes van de Hollanders groeiden creëerden zij een niche door de Oostvaart als de Westvaart te integreren tot één handelsnetwerk met Amsterdam als centrum. Frans en Iberisch zout kon concurreren in de Baltische markten tegen Duits en Pools zout uit mijnen. Baltisch graan vond gretig aftrek tegen gunstige prijzen in heel Atlantisch en Middellandse Europa.⁴¹ Tussen 1620 en 1660, toen de enorme economische spurt plaatsvond, bleef de belangrijkste en invloedrijkste handel die tussen Noord-Europa en West-Europa.⁴² Holland bevond zich in het middelpunt van deze handel.

De handel met Frankrijk, Spanje, Portugal en het Middellandse gebied groeide door tot ongeveer 1640. Accurate statistieken ontbreken maar er is weinig twijfel dat deze handel in zout, wijn, linnen, papier en graan in handel voor hout, maritieme producten, specerijen, zuivelproducten, haring en textiel van groot belang waren voor de algemene handel en rijkdom van de Republiek.⁴³ Zij blonken uit in de handel met de rest van Europa vanwege hun lage kosten voor transport en scheepsbouwkosten en hun uitgebreide handelsnetwerk wat leidde tot goedkopere inkoopkosten.

Na de val van Antwerpen kwamen er grote groepen kooplieden naar het Noorden die al sinds lange tijd ervaring hadden met handel in het Middellandse-zeegebied. Bovendien was er in Italië een ernstig graantekort vanwege oorlogen en misoogsten. Dit leidde tot hoge graanprijzen waar de Hollanders in grote mate van konden profiteren.⁴⁴ Sinds zij rond het eind van de 16^e eeuw en het begin van de 17^e eeuw voet aan land konden krijgen in Italië breidden zij hun handel verder Oostwaarts uit richting 'de Levant'. In dit gebied was er weinig interesse voor Hollandse goederen. Hollandse schepen voeren richting Spanje waar zij hun producten verhandelden tegen zilver. Vervolgens voer men verder richting Italië waar men goederen aankocht voor verdere doorvoer binnen het Middellandse Zeegebied. Dit werd in de Levant verkocht en er werden exotische goederen mee teruggebracht. Zo kon deze handel als nog grote waarde vertegenwoordigen.⁴⁵

Deze handel op de Levant en in het Middellandse-zeegebied was winstgevend en had een groot aandeel in de gehele handel. Toch speelden hier ook enkele gevaren mee: er waren kapers in

⁴¹ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 357

⁴² I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 54

⁴³ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 374

⁴⁴ *Ibidem* 379

⁴⁵ *Ibidem* 380-381

de kust van Biskaye actief en ook in de Straat van Gibraltar. De Hollandse schepen waren een geliefd doelwit van kapers en piraten, maar daarnaast ook van economische oorlogvoering van Spaanse zijde. Meerdere keren gedurende de 16^e en 17^e eeuw werden schepen in beslag genomen in Spaans gecontroleerde havens of werden er strenge embargo's opgesteld.⁴⁶ Dit leidde tot moeilijkheden maar zorgde er zeker niet voor dat er minder verhandeld werd op de Westvaart.

Over de omvang van de Nederlandse handel op de Levant in de eerste helft van de 17^e eeuw is qua statistiek niet veel bekend. Terwijl er voor de Oostzeehandel, dank zij de Sonttolregisters, we over uitgebreid statistisch materiaal kunnen beschikken, zijn over de Nederlandse Straatvaart zeer weinig gegevens voorhanden. De correspondentie die wel beschikbaar is gebleven levert ons weinig harde gegevens op. Wel kunnen we opmaken dat de Straatvaart een significante rol heeft gespeeld in de complete Hollandse handelsvoering. Vooral steden uit Zeeland en Zuid-Holland profiteerden van de handel in hoogwaardige goederen en dure producten met de Levant. Bovendien vonden Hollandse schepen emplooi in de intra-mediterrane handel aangezien de scheepsbouw van die regio achterbleef bij de Hollandse scheepsbouw die, zoals we eerder hebben gezien, verder ontwikkeld was.⁴⁷ Hollandse schepen werden ingehuurd of verkocht aan mediterrane handelaren omdat zij zelf niet over deze scheepsbouw beschikten in hun eigen land.

⁴⁶ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 53-59

⁴⁷ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 80-81

1.5 Handel op de Oost, intra-aziatische handel, en Handel met Amerika en Afrika

‘What is so impressive about the Dutch in the seventeenth century is that they “spread everwhere” to the East Indies, the Mediterranean, Africa, and the Caribbean, while still holding on to the Baltic trade, and inland trade’⁴⁸

1.5.1 Handel op de Oost

Na de Europese handel van de Republiek beschouwd te hebben kunnen we aannemen dat aan het eind van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw de Republiek dusdanig efficiënt kon produceren én vervoeren dat zij het centrum van de Europese wereldeconomie was geworden.⁴⁹ Vanwege alle voorgaande sectoren kon de Republiek een economische wereldspeler worden. Het moge bekend zijn dat de handel van de Republiek zich niet beperkte tot Europa. Haar handel vond werkelijk overal plaats.

Het verhaal van de handel met Oost-Indië is natuurlijk ook het verhaal van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (V.O.C.). Toen Antwerpen in 1585 viel verschoof het centrum van de specerijenhandel naar Amsterdam. Portugal, de grootste specerijenhandelaar over zee, werd in 1580 ingelijfd door het Spaanse rijk. Hierdoor dienden de rebellerende Hollanders zelf direct hun eigen specerijenhandel op te zetten. Deze handel wordt ook vaak aangeduid als de ‘rijke handel’ in tegenstelling tot het bulkgoed van de Baltische staten.⁵⁰ Hoe kwam deze handel precies tot stand, en wat waren de economische gevolgen hiervan voor de Republiek? Speelde zij, samen met de ‘Atlantische’-handel (Afrika en Amerika) een even zo belangrijke rol als de Moedernegotie en de Westvaart?

De handel op de Oost had verschillende oorzaken: hoge peperprijzen, uitsluiting van Holland binnen Europese peperhandel en een Portugees koloniaal systeem dat zwalkend was. De Hollanders onder leiding van Cornelis Houtman gokten en probeerden zelf hun weg te vinden naar de ‘rijke handel’ in de Oost.⁵¹ Naarmate dit succesvol bleek kwam er meer concurrentie wat ten koste ging van de winsten. Hierdoor werd de V.O.C. opgericht om een monopolie te beheren die de prijzen compleet kon bepalen. De producten werden bij de basis gekocht en werden door de V.O.C. zelf op Europese markten verhandeld.

De V.O.C. wordt vaak als een compagnie in spagaat gezien. De Hollandse leiders van de V.O.C., de Heeren XVII, zagen enkel een commercieel monopolie voor ogen. Hierbij kwam in Indië

⁴⁸ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 45

⁴⁹ Ibidem 46

⁵⁰ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 383

⁵¹ Ibidem 383

geen grootschalige kolonisatie of uitbuiting kijken. Het ging om de goedkope inkoop en de winst die daarmee in Europa gemaakt kon worden. Tegelijkertijd waren er velen, vooral in Indië zelf, die eerder een politieke hegemonie voor ogen hadden, zoals Jan Pieterszoon Coen.⁵²

Handel met Indië betekende ook vooral handel binnen Azië. De zaken die de Nederlanders in Indië deden bestond niet alleen uit scheepsvervoer naar Indië omdat de meeste inlanders totaal niet geïnteresseerd waren in Europese goederen.⁵³ Hierdoor was het voor de V.O.C. veel aantrekkelijker om vrachten te vervoeren van en naar verschillende punten in Azië: katoenen stoffen uit India, zijde uit China, edelmetalen en specerijen.⁵⁴

De rijkdom die voortkwam uit de V.O.C. en de intra-Aziatische handel is moeilijk precies in te schatten. Wel is het zo dat het in grote mate heeft bijgedragen aan de hegemonie van de Hollanders in de wereldeconomie. De economie van de Republiek heeft ook in grote mate geprofiteerd van de (intra-)Aziatische handel; personen die rond 1640 nog aandelen in de V.O.C. hadden behoorden over het algemeen tot de rijkste personen van die tijdsperiode. Het totale dividend dat de V.O.C. uitkeerde was soms acht keer de originele investering.⁵⁵ De vraag blijft echter, in welke mate heeft de V.O.C. en de 'rijke handel' op de Oost bijgedragen aan de economische rijkdom en hegemonie van de Republiek ten opzichte van de andere handelsstromen die plaatsvonden? Hier zal later op teruggekomen worden.

1.5.2 Afrika, Amerika en driehoekshandel

De handel met Afrika en Amerika behoort ook zeker tot de economische geschiedenis en bijdrage aan rijkdom van de Hollandse gouden eeuw. De zogenoemde driehoekshandel die zorgde voor katoen, suiker en tabak in Europa was in bepaalde opzichten zeer winstgevend.⁵⁶ Door de Hollandse scheepsnijverheid en het kapitaal dat aanwezig was konden de Hollanders op grote schaal slaven vanuit West-Afrika opkopen en verschepen naar Amerika, alwaar zij op plantages deze luxeproducten voor de Europese markten produceerden. Deze plantages waren anders van aard dan die in Indië; zij werden in gebieden gesticht die onder politieke en economische controle stonden van de W.I.C. en daarmee de Republiek.⁵⁷

Oorspronkelijk haalden de Hollanders alleen goud, ivoor en peper in West-Afrika. Omdat uit Oost-Indië een betere kwaliteit peper werd aangevoerd was hun belangstelling voor de Afrikaanse

⁵² J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 386

⁵³ J. de Jong, 'The Dutch Golden Age and Globalization: History and Heritage, Legacies and Contestations', *Macalester International* 27.7 (Maastricht 2011) 52

⁵⁴ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations: why some are so rich and some so poor* (New York 1998) 166

⁵⁵ J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 396

⁵⁶ I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 51

⁵⁷ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 172

peper gedaald. In de loop van de 17^e eeuw begon de slavenhandel toe te nemen. Het bleek een voordelige *driehoekshandel*. Vooral in de periode van bloei van de suikercultuur in Brazilië was de Hollandse slavenhandel een bijzonder lucratieve handel.⁵⁸

De handel met Afrika en Amerika bestond voor een groot gedeelte uit slaven. Maar de handel met deze gebieden bestond niet enkel uit slaven. Zoals eerder aangeven speelden de producten uit Amerika zoals katoen en tabak ook een belangrijke rol. De eilanden Curaçao, Aruba en Bonaire speelden een belangrijke regionale rol in de zoutvoorziening. Hier speelde de Hollandse handelaren verder op in, net als bij de Intra-Aziatische handel, door deze regionale handel te domineren. Toch werd ook de handel van Curaçao gedomineerd door de slavenhandel vanuit West-Afrika.⁵⁹

Gedurende de 17^e eeuw werd duidelijk dat de V.O.C hogere winsten haalde dan de trans-Atlantische handel. Hoe was dit mogelijk? Volgens Maarten Prak had dit drie oorzaken. Ten eerste waren de Hollanders relatief laat aanwezig bij het koloniseren en exploiteren van Amerika. Ten tweede had de West Indische Compagnie (vergelijkbaar met de V.O.C.) nooit een volledig monopolie; vanwege de relatief geringe afstand met Amerika en de relatief veilige reis konden vele private ondernemers de gok ook wagen. Als belangrijkste factor kan de onderontwikkeling van de Amerikaanse markt gezien worden. Er waren relatief weinig producten in Amerika te verkrijgen door de W.I.C. die interessant waren voor de Europese markt. Als deze producten er wel waren moest de productie door de Hollanders zelf (via grote investeringen en militaire ondernemingen) geëxploiteerd worden. Hierdoor heeft de Amerikaanse handel nooit een meerderheid in het handelsbelang van de Republiek gehad.⁶⁰

Rond 1650 laten bronnen zien dat er jaarlijks *minimaal* 250 schepen actief waren in de Atlantische handel. Dit maakt bij benadering slechts 12,5% van de volledige handelsvloot uit. Hoewel de inkomsten dus in zekere mate hebben bijgedragen is het grootste gedeelte van de rijkdom en de hegemonie van de Republiek niet te verklaren door de Atlantische handel.⁶¹

1.6 Moedernegotie, Westvaart of de Oost31?

Na het onderzoeken van de oorsprong van de handel (landbouw, scheepsbouw, visserij) en de handel zelf is het van belang deze verschillende handelsstromen te vergelijken. Zoals we gezien hebben blijkt uit bronnen dat de trans-Atlantische handel wellicht een grote waarde vertegenwoordigde maar

⁵⁸ Ibidem 160

⁵⁹ M.R. Prak, *Gouden eeuw: het raadsel van de Republiek* (Amsterdam 2012) 128-129

⁶⁰ M.R. Prak, *Gouden eeuw: het raadsel van de Republiek*, 130-131

⁶¹ J. Postma en V. Enthoven, *Riches from Atlantic commerce: Dutch Transatlantic trade and shipping 1585-1817 in The Atlantic world 3* (Leiden 2003) 400

zeker niet voornamelijk verantwoordelijk is voor de rijkdom van de Republiek gedurende de Gouden Eeuw. Het is natuurlijk per definitie een combinatie van factoren. Zowel de moedernegotie, Westvaart als de handel met Indië en de intra-Aziatische handel speelden een belangrijke rol. Maar hoe lagen die verhoudingen precies?

Table 9.6. *Approximate employment levels in Dutch shipping, 1610–1825.*

Zone	1610	1630-40	1680	1725	1770	1825
Europe						
Baltic	4,000	4,000	2,000			
North Sea	500	800	800			
Iberia and Med.	5,000	6,000	6,000			
England	1,000	1,000	500			
France	4,500	4,500	4,000			
Archangel	500	1,000	1,200			
Norway	4,000	4,200	4,000			
West India & W. Africa	2000	4,000	2,000			
Total Merchant Marine	21,500	25,500	22,500	22,000	21,000	17,000
VOC	2,000	4,000	8,500	11,000	11,500	—
Ocean fishing	6,500	7,000	6,500	4,000	4,000	2,000
Whaling	0	1,500	9,000	9,000	6,000	—
Admiralties	3,000	8,000	3,500	3,500	2,000	5,000
Total	33,000	46,000	50,000	49,500	44,500	24,000

Sources: J. Lucassen, "Zeevarenden," in L. M. Alveld, S. Hart, and W. J. van Hoboken, eds., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, Vol. 2 (Bussum, 1977), pp. 131–2; J. R. Bruijn, "Zeevarenden," in F. J. A. Broeze, J. R. Bruijn, and F. S. Gaastra, eds., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, Vol. 3 (Bussum, 1977), p. 147; J. R. Bruijn and J. Lucassen, eds., *Op de schepen der Oost-Indische Compagnie* (Groningen, 1980), p. 14.

In de bovenstaande tabel komen de gegevens naar voren over de 'employment levels in Dutch shipping 1610-1825' uit het werk van de Vries en van der Woude. Van belang zijn vooral de eerste twee kolommen waarbij niet de waarde die verhandeld werd is opgenomen maar het aantal personen dat werk vond in deze sector. Zo zien we dat de Europese handel een enorme werkvoorziening blijkt.⁶² Visserij en de W.I.C. spelen slechts een marginale rol qua arbeidsvoorziening. Verscheepte waarde geeft deze tabel niet weer maar het geeft wel ongeveer de verhoudingen qua handel aan.

De invloed van de VOC die vrijwel enkel in luxeproducten handelde moet echter niet onderschat worden.⁶³ De Moedernegotie kan dan wel gezien worden als de basis maar niet als

⁶² J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy*, 9.5.6

⁶³ T. Roggeman, 'de VOC en De Gouden Eeuw' (Masterthese in de algemene Economie, Universiteit Gent 2010)

doorslaggevend voor de totale rijkdom en handel van de Republiek.⁶⁴ De luxehandel van Indië mag in geen geval slechts worden gezien als een beperkte aanvulling op Baltische bulkgoederen als zout, vis en graan (die immers een lagere waarde vertegenwoordigden). Het is vooral zaak de verschillende productcategorieën per periode te waarderen. Niet moet één productcategorie een overwicht toegekend worden door de hele eeuw heen. Hoewel de oorsprong van de rijkdom wellicht de Moedernegotie was, heeft de uiteindelijke luxehandel uit en binnen Azië een belangrijkere rol gespeeld. Desondanks is hier gebleken dat de Oostzeeregio, met haar massaverkeer, aan belang inboette ten voordele van de exotische waren van de VOC en dat beide handelsstromen grote en waardevolle bijdragen geleverd hebben aan de economische groei van de Republiek in de 17^e eeuw.⁶⁵ Dit is niet enkel en alleen af te lezen aan de waardes die vervoerd werden of de winst die werd gemaakt maar bijvoorbeeld ook naar de werkgelegenheid die een bepaalde sector voortbracht.

⁶⁴ T. Roggeman, 'de VOC en De Gouden Eeuw', 58-59

⁶⁵ Ibidem 59

1.7 Overheid en financiën

1.7.1 Overheid

De specialisatie van de Republiek op het gebied van veeteelt, visserij en scheepsbouw en de enorme handelscapaciteit werden versterkt door de overheid ten tijde van de gouden eeuw. Door sommige historici wordt dit zelfs als doorslaggevend gezien voor het slagen van de enorme economische groei, rijkdom en hegemonie.⁶⁶ De notie dat de Republiek een exceptioneel zwakke en inefficiënte staat was is niet aantoonbaar. De overheid was zeer decentraal georganiseerd maar functioneerde als een sterke overheid met betrekking tot de handelsbelangen van de kooplieden.⁶⁷ De handel en dus de toegenomen rijkdom heeft veel te danken aan het beleid dat door de overheid is gevoerd.

Zo is de overheid direct verantwoordelijk geweest voor het blokkeren van de Schelde na 1585 zodat vele markten zich verplaatsten naar Amsterdam en zo de Republiek kon profiteren van de toegenomen handel. Ze blokkeerden ook andere Vlaamse havens en steden waardoor meer economische macht richting de Republiek verschoof. Zoals we gezien hebben heeft de Republiek er ook voor gezorgd dat de Moedernegotie doorgang kon vinden indien de toegang door bijvoorbeeld Denemarken geblokkeerd werd, of er extreem hoge tol gevraagd werd.⁶⁸ Was dit niet gebeurd, is het geen vreemde gedachte dat de Moedernegotie ernstig in schaal was verkleind en dit de economie van de Republiek ook aanzienlijk had verzwakt. De overheid was zag er op toe dat een monopolie van haar kooplieden zo min mogelijk in het gedrang kwam.

Daarnaast voorzag de overheid in beveiliging van de handel. Op de Noordzee werd op grote schaal in konvooien gevaren onder bescherming van Hollandse marineschepen. Bovendien zouden de Hollandse handelaren een slechtere uitgangspositie in West-Afrika, Indië, Brazilië en het Caribisch gebied gehad hebben wanneer hun zaken niet behartigd werden door semi-politieke commerciële ondernemingen zoals de V.O.C. en de W.I.C. die voor de beveiliging en bewapening grotendeels afhankelijk waren van de Republiek.⁶⁹ De kooplieden van de Republiek hadden een overheid die financieel stabiel was, leningen op tijd kon afbetalen en daarnaast nog kon investeren in vloot en veiligheid.

Ook op het gebied van kwaliteit en regulatie ontplooidde de overheid veel wet- en regelgeving. De vissers moesten hun haring altijd in Hollandse stapelmarkten aanbieden, verwerken

⁶⁶ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 410

⁶⁷ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 414

⁶⁸ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 44

⁶⁹ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 411-412

en opslaan. Dit gold niet alleen voor de visserij. Ook op het gebied van textiel en landbouw bestond verregaande wetgeving betreffende kwaliteit en economische processen.⁷⁰

1.7.2 Financiën

Er wordt veel toegeschreven aan de commerciële en financiële instellingen van de Republiek ten tijde van de gouden eeuw. Er zijn verschillende financiële factoren die hebben bijgedragen aan het tot stand komen van een groter kapitaal, dat zo noodzakelijk was om de scheepsbouw en handel te doen opleven. Ten eerste betekende dit dat er veel geld door kleine kooplieden bij elkaar gelegd werd. Omdat de aristocratie slechts een dunne laag was in de Republiek betekende dit dat er relatief kleine kapitaalsommen van relatief grote groepen kooplieden werd geïnvesteerd. Dit betekende, zoals we eerder zagen, niet alleen dat het risico meer gespreid werd maar ook dat er in totaal meer kapitaal vergaard werd.⁷¹

De Amsterdamse Beurs wordt ook wel de 'Wall Street of the seventeenth century' genoemd. Waar lag precies de basis van deze kracht? Ten eerste was de commerciële en productieve efficiëntie van de Republiek zo sterk dat de Republiek een centrum werd voor de wereldeconomie. Hiermee werd een groot kapitaal vergaard. Door de enorme concentratie van kapitaal werd de Republiek ook het centrum van internationale betalingen, zeker gezien er in grote delen van Europa monetaire instabiliteit was. Door de sterke commercie en productie van de Republiek in combinatie met de Republiek als centrum van de internationale monetaire markt konden de Hollanders ook kapitaal gaan exporteren. Investerings in het buitenland namen overhand toe.⁷²

In 1609 werd de Amsterdamse Wisselbank opgericht. Snel werd de Wisselbank hét centrum van Europese deposito's en uitwisselingen. Deposito's schommelden op het hoogtepunt rond de 16 miljoen fl,-.⁷³ Door de toename van kapitaal was het rentepercentage voor Europese begrippen ook heel laag, waardoor het kapitaal weer verder toenam. Doordat de Republiek ook op technologisch gebied de grootste speler van Europa was konden ook toenames van Hollands kapitaal in combinatie met Hollandse techniek in het buitenland zien. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij het winnen van ijzererts in Zweden en bij hoogwaardige textielindustrie in Engeland.

⁷⁰ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 185-186

⁷¹ D. Sella, *European industries, 1500-1700* (Londen 1970), 411

⁷² I.M. Wallerstein, *The Modern World System II*, 56-58

⁷³ *Ibidem* 59

De enorme concentratie van kapitaal zorgde voor veel vertrouwen en kredietmogelijkheden. Dit krediet werd door Hollandse kooplieden grootschalig gebruikt om investeringen te doen met betrekking tot handel en productie.

Aan zowel het overheidsbeleid als de unieke financieringsmogelijkheden van de Hollanders is geen directe rijkdom of hegemonie te ontleen. Wel durf ik te stellen dat deze beide instituties noodzakelijke voorwaarden zijn geweest voor deze rijkdom en hegemonie. Dit omdat zij in grote mate hebben bijgedragen aan het vergroten van de Hollandse handelsbelangen.

Hoofdstuk 2

In de vorige hoofdstukken is geanalyseerd hoe de Hollanders de rijkdom en hegemonie hebben vergaard in de 16^e en 17^e eeuw. Discussie over deze directe oorzaken bestaat er nauwelijks. Discussie over het feit waarom de Hollanders deze rijkdom konden vergaren bestaat er wel. In dit hoofdstuk wil ik benaderen hoe deze visies uiteen lopen. Hierbij gebruik ik twee ankerpunten: de *dependency theory* van Immanuel Wallerstein en het boek *The Wealth and Poverty of Nations* van David S. Landes.

2.1 David S. Landes

De emeritus professor van Harvard, David S. Landes, is vooral bekend geworden van zijn werk *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. In dit uitgebreide werk probeert Landes het verschil te verklaren tussen rijke gebieden en armere gebieden (iets wat Wallerstein, waar ik later op terug zal komen, centrum en periferie zou noemen). De hoofdmoot van Landes werk is eurocentrisch; namelijk het verklaren van de rijkdom van Europa door de geschiedenis heen. Juist de vraag waarom Europa rijk is interesseert hem.⁷⁴ Hij kijkt hierbij voornamelijk op Eurocentrisch niveau aangezien Landes meent dat de wereldgeschiedenis in de laatste 1000 jaar zich vooral ontwikkeld heeft aan de hand van ontwikkelingen en gebeurtenissen binnen of met betrekking tot Europa. Hij verwerpt dan ook de kritiek dat hij Eurocentrisch is; “Scholarly history should be Eurocentric. Some say Eurocentrism is bad... as for me, I prefer truth to goodthink”.⁷⁵ Maar hoe verklaart hij de grote verschillen tussen arm en rijk in het algemeen en de rijkdom van Holland in de 17^e eeuw in het bijzonder?

Een klein Europees land overtrof zichzelf en die prestatie vloeide volgens Landes deels uit intrinsieke bekwaamheden voort, deels uit het hoogst competitieve karakter van de Europese natievorming. Volgens Landes zijn er twee factoren die in de zaak van de Hollandse eeuw van onomstotelijk belang zijn geweest voor de groei die de Republiek doormaakte: geografie en cultuur. Volgens Landes verdeelt de natuur haar gunsten niet gelijk maar zelfs oneerlijk. Zo is het volgens hem geen toeval dat alle huidige arme, perifere gebieden van de moderne economie rond de tropen liggen. Landbouw wordt ernstig verstoord door afwisselende periodes van droogte en hevige

⁷⁴ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations*, 25

⁷⁵ Ibidem 21

regenval. Volgens Landes is het niet verstandig deze zaken te negeren, bij wijze van politieke correctheid en te menen dat de wereld gelijk is. Dit is volgens hem nooit zo geweest.⁷⁶

Gematigde streken zoals Holland komen er veel beter van af waardoor zij betere oogsten, gezondere veestapels, dichtere bossen en meer energie voor arbeid en innovatie bezaten in tegenstelling tot de gebieden met hoge temperaturen.⁷⁷ Volgens Landes is het wel gevaarlijk om de geografische gesteldheid als allesbeslissend te beschouwen. De betekenis van geografie kan teruggedrongen of ondervangen worden door wetenschap en technologie (die kunnen ziekten terugdringen, productiviteit verhogen, en daarmee de rijkdom vergroten) maar de basis van deze ontwikkelingen zijn, zoals al eerder aangeven, geografie en cultuur.

Op geografisch gebied is niet alleen het klimaat van belang maar ook de geografische positionering van de Republiek. Die was volgens Landes cruciaal voor de totstandkoming van Holland als handelscentrum van de wereld. Doordat de economie van de Republiek een maritieme economie was (vervoer hoofdzakelijk over zee en waterwegen) was de Republiek een goede positie in het Nieuwe Europa toebedeeld. Niet langer was de economische kern te vinden in het Middellandse Zeegebied maar in Noordwest Europa.⁷⁸ De combinatie van de Republiek gepositioneerd aan de Noordzee in combinatie met het achterland (gedeeltelijk de Schelde, vooral de Rijn en de Maas) bleek doorslaggevend te zijn voor succes.⁷⁹

Er zijn ook culturele oorzaken van economisch succes volgens Landes. Één van de provocerendste verklaringen van het succes van de republiek is wellicht afkomstig van de Duitse socioloog Max Weber en zijn 'protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus'. De aanname van Weber, die Landes overneemt, luidde dat protestantisme (vooral calvinisme) de opkomst van het moderne kapitalisme heeft bevorderd.⁸⁰ Dit calvinisme was de basis van een soort seculiere gedragscode; arbeidzaamheid, eerlijkheid, ernst en zuinig zijn met tijd en geld. Het calvinisme was een grote stroming binnen de Republiek. Wat Weber en Landes betogen is dat dit calvinisme in het bijzonder een 'nieuw soort zakenman' voortbracht.⁸¹ Volgens Landes wijzen empirische gegevens uit dat protestantse kooplieden en fabrikanten een belangrijke rol speelden in handel, bankwezen en nijverheid.⁸² Het geloof heeft dus bijgedragen aan het veelvuldig verschijnen van een persoonlijkheid ('nieuw soort zakenman') die een nieuwe productiewijze met zich meebrengt die we kapitalisme noemen.⁸³

⁷⁶ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations*, 36-37

⁷⁷ Ibidem 36

⁷⁸ Ibidem 155

⁷⁹ Ibidem 156

⁸⁰ Ibidem 192

⁸¹ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations*, 193-194

⁸² Ibidem 1942

⁸³ Ibidem 195-196

In het begin van de Gouden Eeuw waren de protestantse kerken nog niet bereid om prijsopdrijving en monopolies te tolereren. Na verloop van tijd werden antikapitalistische uitlatingen van kerkelijke zijde echter steeds minder aangezien zij steeds meer onder controle van regenten en handelslieden stonden (hun eigen achterban).⁸⁴

Landes legt ook de nadruk op de mentaliteit van Europeanen, en probeert daarmee te verklaren hoe het kon zijn dat cultuur een belangrijke factor was. In het artikel van Bas van Bavel en Jan Luiten van Zanden geven de auteurs aan dat de Hollandse economie al voor de gouden eeuw in bepaalde opzichten een sterke economische groei doormaakte.⁸⁵ Mentaliteit is moeilijk direct te meten maar vindt wel zijn weerklink in instituties van de Gouden Eeuw, maar ook in die van de periode daaraan voorafgaand. Hierdoor is het interessant om deze instituties te analyseren zoals Landes ook betoogt in zijn boek. De zwakte van de feodale maatschappij in Holland en de vrijwel volledige afwezigheid van (niet)-economische barrières maakten een institutioneel raamwerk in Holland mogelijk die gunstige mogelijkheden bood voor economische ontwikkelingen.⁸⁶ De afwezigheid van privileges en de relatieve zwakte van stedelijke gilden vergrootte de mogelijkheden van de Hollandse kooplieden om sneller te reageren op economische vraag. Hierdoor hadden zij een aanzienlijk voordeel ten aanzien van buitenlandse concurrenten waar de maatschappij anders was ingericht.⁸⁷

Deze relatief zwakke staatkundige instituties hadden een zeer positieve economische uitwerking; ergo zij vergrootten de economische mogelijkheden. Zo ook gedurende de gouden eeuw. Zoals we gezien hebben trad de overheid militair op (bij de doorvaart op de Sont, of de blokkade van Antwerpen en Vlaanderen) maar de *mentaliteit* die in deze instituties zijn weerklink vond is van groter belang. Hoewel ik geloof dat het protestantisme duidelijk een deelfactor is geweest voor hegemonie en rijkdom was zij zeker niet alles verklaarbaar.

Waar ligt deze mentaliteit en cultuur dan wel in verborgen? In het verlengde van de instituties van de late middeleeuwen zette deze mentaliteit zich ook voort in de Gouden Eeuw. Het actief behartigen van economische belangen en het wegnemen van barrières om te handelen zetten zich toen ook door. Zo kan bijvoorbeeld een belangrijke bijdrage toegekend worden aan de joodse en katholieke immigranten uit resp. het Iberisch schiereiland en de Zuidelijke Nederlanden. Deze groepen immigranten werden door het bestuur in Holland aangemoedigd om te komen en werd geen strobreed in de weggelegd.⁸⁸ Deze immigranten durfden risico te nemen, hadden vaak

⁸⁴ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten*, 326-327

⁸⁵ B.J.P. van Bavel en J. Luiten van Zanden, 'The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-1500', *Economic History Review* LVII 3 (2004) 5

⁸⁶ Ibidem 6

⁸⁷ Ibidem 20

⁸⁸ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, 42

internationale handelservaringen en netwerken en hadden bovendien het kapitaal om te investeren. Deze cultuur waar Landes ook op doelt heeft naar mijn mening grotere invloed gehad dan de wat warrige these over het protestantisme en haar bijdrage aan kapitalisme, zoals Weber dat betoogde.⁸⁹

Het is te simpel om de val van Antwerpen te zien als de grootste culturele omslag en als hét begin van de economische groei van de Republiek. Eerder leek deze mentaliteit en cultuur zich door te zetten vanuit de late middeleeuwen. De uiteindelijke politieke factoren zorgden ervoor dat immigranten (die ik zo veel waarde toedicht voor de economische groei van de Republiek) richting Holland en Amsterdam kwamen. Op deze manieren speelden geografie, klimaat en cultuur dus een belangrijke rol volgens Landes in de economische groei die de Republiek in de 17^e eeuw doormaakte. Volgens Landes heeft de Republiek zijn bloei grotendeels op eigen kracht bereikt.

2.2 Immanuel Wallerstein

Er zijn theoretici die hier anders over denken. Waar Landes de nadruk op geografie en cultuur legt, legt Immanuel Wallerstein de nadruk op de *core-periphery theory*. Deze theorie is nauw verwant met de *dependency theory*. Wallerstein is een marxist die het kapitalisme als oorzaak ziet van de verschillen tussen arm en rijk in de wereld. Voor Wallerstein is kapitalisme een systeem opgebouwd uit een verregaande verdeling van arbeid waarin het centrum van de wereldeconomie floreert (in de meeste gevallen) ten koste van de anderen, de perifere en onderontwikkelde gebieden.⁹⁰ In hoeverre was dit het geval met betrekking tot de economie van de Republiek?

Ten eerste dienen we te kijken naar het 'centrum-periferie'-systeem zoals Wallerstein het beschrijft. Het centrum van de wereldeconomie (de 'core') heeft de volgende kenmerken:

1. Economisch zeer divers
2. (politiek) Machtig en kapitaalkrchtig
3. Sterke instituties en legers
4. Vergevoorderde technologie
5. Sterk geïndustrialiseerd
6. Grote arbeidsbevolking
7. Grote invloed over de perifere gebieden

Vanzelfsprekend bezit de periferie, dus bijvoorbeeld perifere gebieden als Azië en Amerika, de tegenovergestelde eigenschappen. Het centrum van de wereldeconomie (de Republiek) profiteerde

⁸⁹ D.S. Landes, *The wealth and poverty of nations*, 192

⁹⁰ University of Pennsylvania, Departments of Economics and South Asia Regional Studies, 'Civilization and Capitalism 15th- 18th Century' (versie 31 juli 2000)

http://eh.net/book_reviews/civilization-and-capitalism-15th-18th-century (23 mei 2013)

van goedkope arbeid, grote hoeveelheden grondstoffen en exportmarkten. In combinatie met de 7 factoren die hierboven beschreven staan konden 'cores' dus economisch hoogtij vieren ten koste van de periferie.

De oorsprong van het kapitalistische wereldsysteem ligt volgens Wallerstein in het feit dat het feodale systeem aftakelde. Voor Wallerstein was de creatie van een wereldeconomie op kapitalistische basis het resultaat van krachtige expansie van Europa vanaf de 15^e eeuw.^{91 92} Europeanen probeerden de economie te versterken en kapitalisme bleek een pragmatisch systeem waarbij eigendom van productie, kapitaalaccumulatie en een markteconomie de meest dominante eigenschappen van dit kapitalisme waren. Dit leidde tot prikkelingen van de Europeanen om nieuwe markten te ontdekken en handel te drijven over langere afstand.⁹³ Deze periode wordt ook wel de 'Age of Discovery' genoemd. De opmerking kan gemaakt worden dat er al veel eerder geografisch uitgestrekte economische systemen waren. Wallerstein zegt hierover dat deze echter vooral 'political cores' waren (zoals het Romeinse Rijk of het Mongoolse rijk) waarbij niet de economie het systeem bepaalde, maar de politiek, en deze economische systemen zich dus ook langs politieke grenzen aftekenden.⁹⁴ Zodra de politieke grenzen verbrokkelden, verbrokkelden ook de economische systemen.

In hoeverre gold dit core-periphery systeem nou voor de Republiek? Ten eerste kan opgemaakt worden dat de Hollanders een monopolie bezaten op haringvisserij en vele andere sectoren waaronder scheepsbouw ('production of the means of production'). Ook waren zij verregaand geïndustrialiseerd in scheepsbouw en landbouwspecialisatie en innovatie hierin leidde tot een zeer diverse economie. De grootschalige handel die hier naar aanleiding van ontstond was slechts mogelijk door deze omstandigheden.

Tot zover lijkt de these van Wallerstein aannemelijk. Uit het artikel van L. Noordegraaf "Dutch industry in the Golden Age" blijkt dat katoen en suiker in grote mate gebruikt werd voor de Hollandse hoogwaardige productie van goederen.⁹⁵ Maar zoals we eerder in mijn onderzoek gezien hebben bleek de totale handel met Amerika in deze producten slechts een klein gedeelte van de inkomsten van de Republiek te bevatten. Het was dan wel uitbuiting (immers er werd doorgaans in de handel met Amerika niet betaald voor producten) maar slechts op *relatief* kleine schaal.

Bovendien kon wellicht de grootste inkomstenbron, de Moedernegotie, niet eens gezien worden als uitbuiting. Immers werd in deze gebieden handel gedreven op basis van vraag en aanbod,

⁹¹ J. de Jong, 'The Dutch Golden Age and Globalization', 51-52

⁹² I.M. Wallerstein, *Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century* (New York 1974) 15

⁹³ Ibidem 20-24

⁹⁴ Ibidem 16

⁹⁵ L. Noordegraaf, 'Dutch Industry in the Golden Age', *Economic and Social History of the Netherlands* 4 (1993)

hierbij wilden de Baltische staten deze producten in overschot tegen een lage prijs van de hand doen. Dat de Hollanders insprongen op dit aanbod is nauwelijks uitbuiting van de periferie te noemen.

Daarnaast is de handel met Azië in bepaalde opzichten ook geen economische en politieke uitbuiting te noemen. Ten eerste bleef de invloed ten aanzien van deze gebieden slechts economisch van aard; van grootschalige kolonisatie of subordinatie was geen sprake.⁹⁶ Dat blijkt ook uit andere bronnen: “on Asian maritime commerce and shipping, the seventeenth-century intervention of the Dutch ... was rather minimal and barely powerful enough to claim that European capitalists subjected Asia into their modern world system.”⁹⁷

Hoewel Wallerstein in vele opzichten een punt maakt met de afhankelijkheid van perifere gebieden ten aanzien van de technisch ontwikkelde centrumgebieden in een kapitalistische wereld strookt dit wellicht niet helemaal in het licht van de Republiek. De beschouwing dat uitbuiting aan de grondslag ligt van de economische voorspoed in de Nederlanden lijkt mij dan ook enigszins overtrokken.

⁹⁶ J. de Jong, 'The Dutch Golden Age and Globalization', 49

⁹⁷ Ibidem 49

Conclusie

De handel die Vondel aanhaalde, beschreven in mijn inleiding, is zeker te verklaren door wat hij “gewinzucht” noemt. De handel van de Republiek heeft het land inderdaad rijk gemaakt gedurende de 16e en 17e eeuw. Maar het is belangrijk om zowel de handel als de vele andere factoren die ik behandeld heb en die ten grondslag aan deze rijkdom en hegemonie liggen in perspectief te plaatsen. De directe oorzaken zijn beurtelings aan bod gekomen in hoofdstuk één. Het doel was de rijkdom economisch te verklaren. Dit is gelukt maar soms is het noodzakelijk gebleken economische factoren in het licht van een bredere context van cultuur, politiek en geografie te plaatsen. Iets dat in hoofdstuk twee aan bod kwam.

Ten eerste is gebleken dat de landbouw een belangrijke voorbereidende rol heeft gespeeld in de grootschalige handel die zou gaan ontstaan. Door innovaties met betrekking tot inpoldering en mechanisatie ontstond er een hoogwaardige productie van landbouwgoederen. Niet alleen was dit gunstig met betrekking tot groeiende exportinkomsten ook zorgde dit voor een lagere arbeidsintensiviteit van de landbouw. De landbouw maakte arbeid vrij die zo nodig was in de andere opbloeiende sectoren die de Republiek de rijkdom en hegemonie zou verschaffen.

De arbeid en het kapitaal wat hierbij vrij kwam, kwam goed van pas in de sectoren scheepsbouw en visserij. De haringvisserij werd al vanaf de 16^e eeuw gedomineerd door grote, technisch gezien zeer innovatieve haringbuizen. Door de Westvaart te integreren met de Oostvaart kon zout goedkoop geïmporteerd worden zodat de Haring gepekeld en wel vanuit een monopolie verkocht kon worden. Haring was een exportproduct pur sang. In de walvisvaart speelde eenzelfde criterium; de walvisvaart heeft significant bijgedragen aan de rijkdom van de Republiek. Toch blijkt dit niet alles verklaarbaar. De innovatie met betrekking tot scheepvaart lijkt een significantere oorzaak: door innovatie, het kapitaal dat aanwezig was, de grondstoffen die aanwezig waren (vanuit de Oostzeehandel), en de arbeid die aanwezig was konden de Hollanders in de 16^e en 17^e eeuw bijna 50% goedkopere schepen produceren die bovendien ook van hogere kwaliteit waren. Dit heeft veel betekend voor de economie van de Republiek met zijn uitgebreide handelsnetwerk.

Hoewel ik betoog dat deze binnenlandse factoren in grote hoeveelheid meewegen in het creëren van rijkdom en hegemonie op internationale schaal is de handel van doorslaggevend belang geweest. Ik heb de Moedernegotie, de Westvaart, en de handel met Indië, Afrika en Amerika geanalyseerd. Mijn conclusies daaruit zijn duidelijk; hoewel de handel binnen Europa op de totale economie van de Republiek de grootste invloed heeft gehad, is de rol van de ‘rijke handel’ met Indië ook significant te noemen. De handel met Afrika en Amerika is marginaal te beschouwen. De intra-Europese handel heeft voor de meeste rijkdom gezorgd vanwege een monopolie op bulkgoed. De

waarde van deze handel was over het algemeen laag, maar de frequentie en de werkgelegenheid waren zeer hoog voor deze handel en heeft tot grote rijkdom en hegemonie van de Republiek geleid.

De overheid en de financiën ten tijde van de Republiek brengen mij op een ander belangrijk punt. De overheid speelde een belangrijke stimulerende rol voor de Republiek. Handelsbelangen werden militair behartigd en handelsroutes werden met geweld opengehouden. De financiële wereld van de Republiek (de Wisselbank, de enorme deposito's, kredietverlening en speculatie) versterkte het handelskarakter van de Republiek op essentiële punten waardoor verdere groei mogelijk bleek. Aan deze twee punten is geen directe rijkdom of hegemonie te ontleen. Wel durf ik te stellen dat deze beide sectoren noodzakelijke voorwaarden zijn geweest voor het slagen van de vergaring van rijkdom en hegemonie voor de Republiek.

Dit laatste punt brengt mij op het theoretische raamwerk dat bestaat uit David Landes en Immanuel Wallerstein. Hierbij was de vraag vooral waarom nou juist de Republiek deze rijkdom vergaarde en welke voorwaarden hier aan vooraf gingen. Landes meent dat de bloei en rijkdom van Europa vooral te verklaren is door Europa zelf. De geografische positie van de Republiek in een gunstig klimaat was functioneel voor de ontstane rijkdom. Toen Noordwest-Europa de kern van de wereldeconomie werd in de 16^e eeuw, lag Holland geografisch zeer gunstig. Het achterland kon simpel door de grote rivieren bereik worden terwijl Holland ook strategisch lag voor de transportstromen tussen Oost- West- en Zuid-Europa en het Atlantisch gebied. Toch verklaart Landes dat geografie slechts gedeeltelijk de oorzaak is voor het ontstaan van de economische rijkdom in de Republiek.

Hij ontleent meer waarde aan de mentaliteit en de cultuur van Holland. Zoals Bas van Bavel en Jan Luiten van Zanden aantoonde bleken de instituties, die mentaliteit weerspiegelden, economische voorspoed te versterken door weinig barrières op te werpen voor handel en bovendien immigratie te stimuleren. Doordat dit proces zich vanuit de late middeleeuwen doorzette naar de Gouden Eeuw kan gesteld worden dat het als een proces over langere tijd gezien kan worden. De rijkdom kwam niet met de val van Antwerpen in 1585 toevallig uit de lucht vallen. De binnen gekomen immigranten (voornamelijk joden en katholieken) hadden uitgebreide handelsnetwerken en beschikten over kapitaal en durf om te investeren in de economie van de Republiek. De mentaliteit van de instituties in de Republiek lieten dit toe. In hoeverre protestantisme een rol heeft gespeeld in de rijkdom is te betwijfelen. Zij wordt door Landes al culturele factor meermaals aangehaald maar de economische voorspoed van de Republiek zette al voor de komst van het protestantisme in zo toont ook het artikel van Bas van Bavel aan.

Wallerstein poogde de totstandkoming van de rijkdom eerder te verklaren door kapitalisme en dus door naar economische factoren te kijken. Hij legt vooral nadruk op een win-verlies situatie: de ontwikkelde kern van de wereld boekt economische progressie ten koste van de periferie. Hoewel

zijn economische model goed overeenkomt met de karakteristieken van de Republiek meen ik dat zijn theorie deels achterhaald is en dat het geen verklaring kan bieden voor het ontstaan van rijkdom en hegemonie van de Republiek. Ik beaam dat grondstoffen noodzakelijk waren voor bepaalde industriële sectoren als suikerverwerking, katoen en tabak. Maar het is te simpel om de goederenstroom vanuit de periferie als bepalend te zien voor de economische rijkdom die de Republiek in toenemende mate bezat. Dus hoewel de these van Wallerstein met betrekking tot de Republiek enig hout snijdt biedt zij absoluut geen verklaring voor de ontstane rijkdom van de Gouden Eeuw. Immers; uit mijn onderzoek is gebleken dat de handel met deze perifere gebieden (Amerika, Afrika en Azië) niet doorslaggevend is geweest voor de economische Rijkdom en zeker niet voor het ontstaan daarvan. In het geval van Afrika en Amerika is de handel zelfs niet eens significant voor de rijkdom van de Gouden Eeuw te noemen.

De 'VOC mentaliteit', die handelsgeest die daadwerkelijk bestond in de Gouden Eeuw, had Jan Peter Balkenende beter niet kunnen koppelen aan de VOC. Niet alleen vanwege ethische gronden (wat hem veel kritiek opleverde van onder andere de Surinaamse bevolking) maar vooral vanwege historische onjuistheid. De mentaliteit die wel degelijk aangehaald kan worden als sleutel tot economisch succes zoals Landes en van Bavel laten zien lijkt eerder zijn oorsprong te vinden in andere culturele en geografische oorzaken die al een plaats innamen ver voor de Gouden Eeuw aanving. Bovendien is de rol van de V.O.C, zoals eerder aangetoond, slechts een factor geweest in de totale rijkdom en hegemonie van de Republiek. De rijkdom uit de Gouden Eeuw dient eerder dicht bij huis gezocht te worden.

Bibliografie

Literatuur

Christensen A.E., *Dutch trade to the Baltic about 1600; studies in Sound toll register and Dutch shipping records* (Copenhagen 1941)

Dillen, J.G. van, *Van rijkdom en regenten; handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s-Gravenhage 1970)

Israel J.I., *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989)

Johnston B.F en Mellor J.W., *The role of agriculture in economic development* (Stanford 1961)

Landes D.S., *The wealth and poverty of nations: why some are so rich and some so poor* (New York 1998)

Postma J. en Enthoven V., *Riches from Atlantic commerce: Dutch Transatlantic trade and shipping 1585-1817 in The Atlantic world 3* (Leiden 2003)

Prak M.R., *Gouden eeuw: het raadsel van de Republiek* (Amsterdam 2012)

Sella D., *European industries, 1500-1700* (Londen 1970)

Vries, J. de, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven/Londen 1974)

Vries, J. de, en Woude, A. van der, *The First Modern Economy: Success, Failure, And Perseverance Of The Dutch Economy 1500-1815* (Cambridge 1997)

Wallerstein I.M., *Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century* (New York 1974)

Wallerstein I.M., *The Modern World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (New York 1980)

Artikelen

Bavel, B.J.P. van, en Luiten van Zanden J., 'The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-1500', *Economic History Review* LVII 3 (2004)

Gelderblom O., 'The Golden Age of the Dutch Republic' in W. Baumol, D. Landes en J.Mokyr, eds. *History of Entrepreneurship* (Princeton 2008)

Jong, J. de, 'The Dutch Golden Age and Globalization: History and Heritage, Legacies and Contestations', *Macalester International* 27.7 (Maastricht 2011)

Noordegraaf L., 'Dutch Industry in the Golden Age', *Economic and Social History of the Netherlands* 4 (1993)

Roggeman T., 'de VOC en De Gouden Eeuw' (Masterthese in de algemene Economie, Universiteit Gent 2010)

Taylor P.J., 'Dutch Hegemony and Contemporary Globalization' (PEWS Conference Riverside 2002)

Websites

University of Pennsylvania, Departments of Economics and South Asia Regional Studies, 'Civilization and Capitalism 15th- 18th Century' (versie 31 juli 2000)

http://eh.net/book_reviews/civilization-and-capitalism-15th-18th-century (23 mei 2013)